

MESE PORRÓL, KŐRŐL, VÍZRŐL

Porból lettünk, porrá leszünk.
Amíg voltak, az istenek
kőből lettek, s a norvégok
azóta is kővé lesznek.

Rajtuk nem átok teljesül
be, csak a példa miatt nem
porladnak el. Országukban
minden szikla jární akar,

s ők maguk mozgó kövekként
kísértenek haláluk után.
Ja, és válhatnak még vízzé,
hogy aztán megfagyhassanak,

mert a jég a legboldogabb
valamennyi kristály közül.
Koporsójukból forrás tör
fel, végtelenített könnycsepp.

Magát siratja a halott.

Lator László

ZSINÓRPADLÁS

Hogy felelhessen valamit

Nem éreztem ellenállhatatlan kényszert, hogy megírjam ezt a verset. Nem jött rám az írhatnék, a lázas önkívület, az úgynevezett ihlet. (Nem mondom, hogy a versíráshoz nem kell valami ilyesmi, a tudat szakaszos kikapcsolása, féléber gomolygása.) Egyszerűen csak írni akartam valamit, talán valamelyik folyóiratnak, de leginkább azért, hogy a békéscsabai könyvtár, azt hiszem, Fodor Bandi kezdeményezte zárt bibliofil sorozatában 1976-ban kiadott vékony versgyűjteményem, *AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG* után egy igazi könyvre való írásom összegyűljön. (Meg is jelent jó tíz év múlva, annyi idő kellett nekem hozzá, címe a *HOGY FELELHESSEN VALAMIT* egy sora lett, a *fellobban, elhomályosul.*) Szóval házi feladatot készültem fogalmazni, fogalmam sem volt róla, miről fog szólni. Nem mondom, szebben hangzana, hogy ez vagy az kikívánkozott belőlem, vagy hogy elkezdett bennem motoszkálni egy sor, valami töredék (ez többünkkel elő-előfordul), és abból a bizonytalan-iránytalan kezdeményből bomlott ki aztán az egész. De feladat-

verset írni azért nem olyan nagy szégyen. Az öreg Plinius sokat idézett *nulla dies sine lineája* azt állítja, hogy a művészet, festőé, íróé, munka, gyakorlandó mesterség, törjük hát a fejünket, mi legyen az a *linea*, vonal, sor, amelyet majd folytatni lehet a másodikkal, harmadikkal. Valahogy így képzelte, meglehet, nagyon polgár módra, Goethe is: a legfőbb teremtető a szorgalom. Oda kell ülni (vagy térdelni, a székre, ahogy Kálnoky Laci csinálta) az asztalhoz, hátha sikerül kicsiholni magunkból valami használhatót. Kiköltöztem hát az erkélyre, magam elé tettem az ócska Kappel írógépet. Jó ideje nemigen írtam kézzel, mert a kezem írását nehezen tudtam kibetűzni, a gépelt szöveget meg (szöveget? a féltudat homályából felbukó törmelék, a hézag, vakfoltos, mégis lehetőségeket ígérő töredékeket) szimultán láttam, együtt a bizonytalan egész, készítéseit és taszításait. A HOGY FELELHESSEN VALAMIT, az én gyakorlatomban elég szokatlanul, az első sorral kezdődött, abból kellett eljutnom valahova. Ez a *tavaszi felé, tavasz felé* meglehetősen vacak versindítás. Talán éppen tavasz volt, azért írtam le jobb híján ezt a semmitmondó, ráadásul, csak hogy kitöltsem a teret, tehetetlenül megkettőzött időhatározót. És ennek a szószaporító nem is mondatnak még formai veszélye is volt: akár felező nyolcasnak is olvashatjuk, és ha annak halljuk, önkéntelenül valami népdalhangfélébe csúsztatunk. Még jó, hogy erős benne a jambikus lüktetés, s azt rosszul tűri az ütemhangsúlyos idom. De akárhogy is, ez a jellegtelen hangütés hívhatta elő emlékezetemből a sásvári tavaszokat. Az *ázott-tölgy-szagú világot*, merthogy az udvar végében, ölbe rakva, ott volt az egész évi tüzelő, leginkább tölgy, éger, ákác, néha dió is. Tavasszal hirtelen sűrű szaga lett a fának, különösen a tölgynek és a diónak, most is az orromban érzem. Csak hát jelent-e ez a verssor valamit azoknak, akik városban gyerekeskedtek, sosem érezték azt az erőszakos, nekem egyszerre izgató és émeletítő szagot? Nem tudom, a pléhtető milyen vonzásnak engedve került a képbe, a hely, az idő, a szeszélyes emlékezet képzetéhez képzetet társító természete lökte oda, vagy a rímhívó szó, a *felé* terelte a harmadik sor végére és törte ketté, jótékonyan, az összetett szót, kényszerítette ki az áthajlást, s ezzel mindjárt mondatmintát is kínált a versszöveghez. Ha kimentem a kertbe, és bal felé indultam a rücskös-varas derekú, rongyos-fehér nyírfák, a zöldes-sárgás-barnás, fényes, hámló kérgű, szűrős golyókat termő magas platán, a tömör, belül barlangos jázminbokorsziget, az öreg diófa (lehetett vagy százötven éves, négyen se igen értük körül a derekát), a nagy mirabella (fosószilvának hívtuk inkább) mellett elhaladva az almásba értem, nyáron a közepén a kerülő, Szocska bácsi szalmakalyibája, másféle gyümölcsfa nem is volt ott, csak alma, közönségesek, parasztfajták, csecsesalma, kormosalma, cigányalma, édesalma, búzával érő, de furcsa, képzeletmozdító nevék is, jónathán, aranyparmen, ananászrenet, pónyik, sikulai, batul, london-peppin. Ott volt, háttal az almásnak, a gépszín, benne szecsavágó, vidacs, répadaráló, triór, mindenféle szerszám. Egybe volt építve az istállóval, az egyikkel, mert háromfelől is ólak zárták le a gémeskutas, itatóvályús baromudvart. A gépszín másik oldalán egy karám, annak a rúdja in másztam fel az épület festetlen ferde bádogtetejére, azért *sebhelyek foltozta pléh*, mert cirmos-ezüstös foltokkal pettyezte az ón. Már kora tavasszal áthevült, délről sütötte a nap, ingujjban, klottgatyában feküdtem rajta az alulról, felülről áradó melegben, csakugyan *reszketett* fölötte a levegő. Az *egyszerre felvilágolnak* itt, úgy képelem, kétféle jelentése van, egy köznapi, azt mondja, amit gyerekkoromban, a nagy telek után jólesett látni, a hirtelen megnőtt fényt, az erősödő napot, de, tétovázva mondom, negyvenvalahány esztendő távolából visszaneézve, mást is, többet is, de ilyesmit jobb csak versben mondani. Azt hiszem, az első strófán végigfutó mondat diktálja az egész vers szintaktikai iramát, rajzolja ki fel-alá mozduló ívét. Mi alakítja a versmondatot? Legkevésbé a szándék. Inkább gondolko-

zásunk természete. Kinek-kinek másképp jár az esze, másféle mondat szerkezeteket keres magának. De ez így nagyon is általános. Egy-egy versben ebbe sok minden beleeső. A képek, a szavak váratlan kapcsolatokat teremtenek, és, mondhatni, ránk erőltetik az alkalmas szintaxist, maguk is rendezik a verset.

A második versszak is földközlelől indul, természetelvű rajz, láttam, hallottam, tapintottam a részleteit. A *duzzad, síkos nedvvel telik, / fénylik a fűzfa sárga héja* minden falusi kölyöknek ismerős lehet: tavasszal a pucér fűzfa alakot vált, elsőnek a kérge. A vékony ágak élénksárgán világítanak, megindulnak, gyűlnek bennük a nedvek. Ilyenkor már lehet fűzfasípot csinálni. Levágunk egy szép, sima, egyenes ágdarabot, ütögetjük-kopogtatjuk a kés nyelével, a kéreg elválik a fájától, le lehet húzni róla. Egyik végén félig, a másikon egészen bedugaszoljuk, egy-két lyukat vágunk rajta, ha az egyiket befogjuk, változik a hangmagasság. Ezért felel a harangszóra *kettős hangú síp*. De a negyedik sorban megváltozik az ábrázolás módja. Az így-úgy folyamatos leírásba ugyan beleillik a *tajtézik a hegyek taréja*, de, ha első pillantásra nem is feltűnően, a körvonalak mégiscsak meglazulnak. Miért *tajtézik*, miért *taréja*? Lehet, hogy ezt a *taréjt* is a sorvégi *héja* csalta a versbe? A közvetlen látványból kimozduló kép félálomszerű, szürrealisztikus. Egyébként Sásvárról szép időben kéken-párásan, légneműen, eső előtt tömören, sötéten, tagoltan látszottak a hosszan hullámzó *mármárosi bércek*. Az átrajzolt hegylánc, én legalábbis úgy érzem, visszafelé is megzilálja a verset, az egyébként valószínű képsor mintha lebegni, derengeni kezdene. Belejátszik ebbe a dallam is metrikai váltásaival. Az első sorban a jambikus alapmérték, az utolsó lábat kivéve, meglaszul, csupa hosszú szótagra vált. A második, a *fénylik a fűzfa sárga héja* daktilikusan nekiiramodik, a negyedikben összetörik, elaprózódik a forma. Csak most vettem észre, hogy ez a vers tele van alliterációval (*fénylik a fűzfa – harangra kettős hangú – tajtézik a hegyek taréja*), pedig én nemhogy nem kerestem a betűrímekeket, hanem inkább vizolyogtam tőlük, nemzedéktársaimmal úgy gondoltam én is, hogy a nagy nyugatosok már annyira elnyűtték ezt az ősidők óta használt hatékony dallamképző eszközt, hogy jobb nem élni vele. De nem bánom, hogy ez a félig dal, a HOGY FELELHESEN VALAMIT, mégiscsak kifogott rajtam. Talán a forma, a zene is teszi, hogy a vers a második strófa második felében alakot vált. A *tajtéző taréjú* hegyek mögött, bármit mondtam is a fellázított képről, csak ott van a látható-fogható táj. De a *szabálytalan, meglóduló, / megmégibcsakló lüktetések* háttérében nincs minta, körülírható tárgy. Absztrakció, igaz, megtestesült absztrakció, de nem metaforája a földben készülődő, felfelé nyomakodó életnek. A szavak jelentése bizonytalan. A *nyirkos öblű fészek* valami növényi csírázásnak, formát keresésnek a színhelye, de lehet akár majdnem mitologikus képlet is, a teremtetés. És lehet persze az asszonytestet pars pro totoja. Erre a képlekeny érzékfeletti tartományra megint egy fantáziátlan képsor következik. A gépszín menedékes tetejét megbarnult, mohos, hasadozott deszkafal választotta el a marhaistállótól, túl rajta üszők, tinók, egy-egy borjas tehén, láncát meg-megcsörrentő, takarmányt rágó, kérődző jószág. Szerettem az ól langyos homályát, az állatszag, tejszag, ganészag elegyét. Alig merem leírni, hogy nekem, nyilván csak az emlékezetemben, a nyirkos vályogfalaknak, a mozgolódó állatoknak, a zajoknak, szagoknak volt valami sugárzása, trágya-szagú metafizikája. De akárhogy is, a vers a második strófa testetlenebb tartományai-ból a harmadikban visszaereszkedik a földre. Minden részlete-darabja, legfeljebb egy kicsit válogatva, átrendezve, átrajzolatlanul kerül egymás mellé az egyszakasznyi térbe. A záró strófában az ellenkezője történik: minden mozaikdarab elválik lehetséges mintájától, elveszti tárgytestét, nehézkedését. Mégis úgy kellett volna egy elvont tartományba költözniük, hogy azért kötődjenek valahai fészekükhöz, helyükhöz, idejükhöz,

s hozzák magukkal és közvetítsék a mindenfelől, mindenfelé áradó anyag ki-kicsapó feszültségeit, impulzusait. Úgy kellene, hogy a vers két helyszínen játszódjon, egy érzéken és egy érzékfelettin. Ehhez képest szerkezete, íve így alakulna: letről indul, felszökik, visszaesik, felszökik. Akár a forma képletének is gondolhatom a *felszökken, forrására hull, / egy mozdulat egyszerre kettőt*. De értelmezhetem másképp is, úgy is, mint egy újabb változatát nemegyszer megírt mániámnak, a hétköznapi világteremtésnek. A versbeli *mozdulat (egyszerre kettőt)*, mert lehet a folytatása ilyen is, olyan is) nem egyetlen lényé, hanem az egész nyüzsgő tenyészeté, az anyag soha el nem nyugvó hullámvéréseé, a darabjaiban még el nem különült, de alakját kereső létezésé. Hol itt, hol ott bukik fel valami lenni készülő, ahogy a véletlenek szeszélye és a sejtekbe írt terv rendel. Ezt az eszmélésem óta csodált, ezúttal a sásvári tavaszba ágyazott, kicsiben is egyetemes drámát, az üzekedést, a születést, a váltakozva *fellobbanó, elhomályosuló, nekilóduló-meghőkölő*, kudarcaival is szakrális történetet szerettem volna (a vers készítéseivel is igazodva) színre vinni. A fény, az ösztönök vagy a vizek felett lebegő Lélek *képtelen* (mert valószínűtlenül gyönyörű) szólítására küszködve és hatalmasan elősegreglő életet. Vajon megérinti-e az olvasót az az egyszerre súlyos és súlytalan hullámvérés, amelyet a záró nyolc sor, remélem, sokféle féljelentéssel irizáló képsorának, a mondatok nyitott futásának, a verselemek együttes zenéjének kellene kiadnia?

HOGY FELELHESEN VALAMIT

*Tavasza felé, tavasza felé
az ázott-tölgy-szagú világból
a sebhelyek foltozta pléh-
tető egyszerre felvilágol,
ezüstjei, fehéréi,
a levegő fölötté reszket,
hogy áthevül, hogy égeti
az ingen át a vézna testet.*

*Duzzad, síkos nedvvel telik,
fénylik a fűzfa sárga héja,
harangra kettős hangu síp,
tajtézik a hegyek taréja,
szabálytalan, meglóduló,
meg-megbicsakló lüktetések
készülődnek a föld alól
keresni nyirkos öblű fészket.*

*A ragyás deszkák résein
érezni melegét az ólnak,
a neszeket, a szalmaszín
üszöket, ahogy mozgolódnak.
Az édes tejszag, trágyaszag
hullámaival sűrű pára
forog, sóváran rátapad
az ól hályogos ablakára.*

*Felszökken, forrására hull,
egy mozdulat egyszerre kettő,
fellobban, elhomályosul,
önnön homályán süt keresztül,
próbálja körvonalaít,
díszeket rak a gyöngge vázra,
hogy felelhessen valamit
erre a képtelen hívásra.*

Szakács Eszter

A VERS SZÜLETÉSE ÉS HALÁLA

Egy költészet fejlődéstana: önéletrajzi vázlat

Elég jól emlékszem az első versemre. Öt vagy hat strófa lehetett, s kissé bizonytalan voltam a műfaját illetően, sehogy sem tudtam eldönteni, hogy művem eposz-e vagy ballada.

Abban az időben odavoltam a történelmi regényekért, különösen a középkorban játszódókat szerettem, nyilván ezek inspiráltak egy bizonyos Roland lovag kalandjainak elbeszélésére, ám mivel a soványka cselekmény következtében hősömet viszonylag rövid idő után el kellett tennem láb alól, a költemény kissé kurtára sikerült. E hiányosság viszont nem zavart sem az alkotói büszkeségben, sem a birtoklás örömeiben. Az összehajtogatott papírost egy kis bőrszutyóben néhány napig a nyakamban hordtam, mint valami pótolhatatlan kincset vagy talizmánt. Amikor megmutattam a költeményt s vele a kincsemet rejtő bugyellárist az irodalom-tanárnőmnek, ő nem tudta elfojtani a mosolyát. Máig sem tudom, melyiken mulatott jobban. Ezután évekig nem írtam verseket. Alkotásvágyamat a próza terén igyekeztem kielégíteni; nyolcadikos osztálytársaim előtt jelentősen megnőtt a reputációm néhány iskolai kirándulásról szóló humoros elbeszéléssel.

Egyébként egész gyermek- és kamaszkoromban következetesen elutasítottam a költészetet, olvasnivalóim jórészt mesekönyvek és kalandregények voltak. A verselemzéseket meg egyenesen utáltam, mert a legtöbb költeményből egy mukkot sem értettem, így „saját szavaimmal” egy árva mondatot se tudtam papírra vetni róluk.

A főiskolán aztán minden megváltozott. A lehető legbanálisabb módon kezdődött; reménytelenül szerelmes lettem egy csoporttársamba. Hihetetlenül érzékeny, erőteljes és önironikus humorérzékkel rendelkező fiú volt; szinte a pórusaiból is áradt a tehetség. Úgy rémlik, a festés mellett énekelt egy zenekarban, és természetesen verseket is írt, melyeket megmutatott nekem. Egyszer egy kis kollégiumi kiállításon a képei mellé néhány önmarcangoló poémáját is kítűzte, s amikor én az elsőt elolvastam, azonnal tudtam, hogy nekem is ezt kell csinálnom. Nem mintha a versei olyan jók lettek volna, de a mondatokban rend volt, valami olyasféle koherencia, amely az én zaklattott, késő kamaszkori érzelmi életemből hiányzott.

Hazamentem, és nyomban megírtam az első *igazi* versemet. Azóta sem töltött el nagyobb boldogság. A teljes nincstelenség és kifosztottság állapotában úgy éreztem, mint ha végre lenne valamim. Persze az érzés nem tartott sokáig, hiszen a verset éppúgy nem lehet birtokolni, ahogy önmagunkat sem, az írás eufóriája viszont azóta is sokszor elűzte már belőlem az üresség érzetét.

Bár első műveim borzalmasak voltak, én olyan könnyedén potyogtattam világra őket, mint tyúk a tojásokat. Majd mindennap és majd mindenhol írtam, akárhol felbugyoghattak bennem a verssorok, úgyhogy mindig volt a táskámban ceruza és papír. (Azóta is sóváran gondolok arra a parttalan áradásra, melynek nem tudtam és nem is akartam ellenállni.) Kedvenc költőim sorai is imamalomként zakatoltak a fejemben napokon át; zuhanyozás közben, buszfogantyún lógva vagy egy csillagászatseminárium háttérzenéjeként – mintha az univerzum hangjai lettek volna.

Emlékszem az egyik szöveg keletkezésére. Egyszer, egy földrajzelőadáson a padba vésve megláttam magam előtt két szót: *mi marad*. Ez lett a címe annak a versnek, melyet lángoló ihletemben azon nyomban lejegyeztem, s amelyik aztán néhány másikkal együtt (dokumentációs célból) megúsza, hogy az első két-három évből származó összes többi, „zsengének” csak jóindulattal nevezhető írással együtt megsemmisítem.

MI MARAD

*mi is odamegyünk
hófehér lepelünk
tátongnak szétnyílt rózsás sebeink
ki ütötte szögeink
fejét cölöpverő géppel
lehull másnaposság bilincseink
elmúlik a manifesztumok kora
Ginsberg és a saját költészet kora
elmúlik ha leszünk jól szituáltak
fel nőttek két gyerekkel
fel nőtt játékokkal és porcelánkutyákkal
nem akarom
a gyerek majd a pofánkba köp
ahogy tesszük az anyánkkal
és elmennek nemzeni új kétségeket
új selyemzsinórt új költészetet
mi marad
már sírni se tudok
nem akarok
a nyaktilót mért találták fel
és a tökön rúgást mért találták fel
mi marad
csak hófehér lepelünk
gonosz magunk teremtette istenünk
kéjesen legelteti szemét
aszott bőrruhánkon befedett csontjainkon
mi marad nekünk*

Két dolog van, ami még összeköt akkori énemmel: a harag és a kétségbeesés. Az a harag és kétségbeesés, ami most is gyakran elfog a létezés abszurditásával kapcsolatban, s amelyet egyedül az írás szelídíthet meg. A vers a bennem fortyogó düh és keserűség domesztikálási kísérlete azóta is.

Nem véletlen, hogy Ginsberg kóstolgotása után egy ideig József Attilával keltem és fekdtem. A TUDOD, HOGY NINC BOCÁNAT című műve volt az első, amit fejből megtanultam, s egy kockás papírra másolva kitűztem az ágyam fölé. Amikor a nagynénem meglátta, és megkérdezte, hogy az enyém-e, szinte önkéntelenül rávágtam, hogy igen. Ma sem érzem hazugságnak.

Mivel tinédzserkorom költészetundora miatt túl sok költőt nem ismertem, elkezdtem falni a verseket. Ahogy egyre többet olvastam, a decensebb, dekadensebb és titokzatosabb költészetek felé fordultam. (Nyelvtudás híján persze csak fordítások jöhettek szóba.) Először a régi kínai és japán mesterek kerültek sorra, majd a francia szimbolistákat és szürrealistákat követően Emily Dickinson. A nyers indulat, az „üvöltés” helyett egyre jobban érdekelt az érzelmek áttételesebb kifejezése, valamint a részletek, a láttatás öröme. Merthogy ennyi maradt képzőművészeti iskolázottságomból: a képek mindenekfelett való szeretete.

A „kínai korszak” ideje alatt még egy költői alteregóm is született, egy Va Veng nevű, VIII. századi költő. Néhány rövidke, négysoros verset vadkacsákról, vízre hulló falevelekről, egyebekről az ő nevében írtam. A japánoktól a haikut vettem át. Bár tudtam, hogy az európai haiku távol áll az eredeti szellemiségétől, mégis, a kezdetektől vonzódtam ehhez a formához. A villanásnyi, szinte csak egy képpé redukált költészethez. Első kötetemben is helyet kapott néhány, mint például ez a HOLD címet viselő ketős haiku:

*„Kivilágított
kajütáblak, amin nem
néz ki senki sem.*

*

*Felfújja a hold
rágógumigömbjét a
meleg, esti szél.”*

Bár soha nem voltam túlságosan kísérletező kedvű alkat, próbáltam szert tenni némi verstani alapra. Írtam hexametert, pentametert, talán alkaioszi strófákat is; versnek vers volt mindegyik, de költészet még oly csekély mértékben sem, mint addigi próbálkozásaim. Különösebb érzékem nincs az időmértékes verseléshez, így csak nyögve nyelősen, verslábakat számlálgatva haladtam, nem kapott el az a Csíkszentmihályi Mihály által flow-nak, áramlatnak elnevezett valami. S mivel a flow által érzett öröm volt fő mozgatórugója költészet iránti érdeklődésemnek, viszonylag hamar feladtam az időmértékes verseléssel való bíbelődést. Kikötöttem a laza, többnyire jambikus soroknál. A jelzésszerű kereteknél, melyek közt kényelmesebb mozgástér nyílhat.

Emily Dickinsonnak a talányossága tetszett és a pararímei. Hatására ezekkel a furcsa rímekkel is kísérleteztem, de ugyanúgy jártam velük, mint az időmértékes formákkal. Nem mondhatnám, hogy tökéletesen értettem a verseit, ám ez nem is zavart. Elég volt, hogy *éreztem* őket, úgy borzongott néha olvasás közben a hátam, mintha huzat érte volna. Az egyik kedvencem ez a kis éteri négysorosa, Károlyi Amy ihletett fordításában: *„Ne tudva jöttöd pirkadat, / Minden ajtóm kitárt. / Vagy pihét hordsz, mint a madár, / Vagy*

habot, mint a part.” A dickinsoni enigmatikusság halvány visszfénye talán érződik néhány későbbi versemen.

De nemcsak a választott ősök hatása meghatározó. Fejlődésemben, azt hiszem, fordulópontnak bizonyult egy hosszabb, skóciai tartózkodás. A más kultúra, más táj, más mentalitás három hosszú, esővel és hallgatással teli hónap után egyszer csak elkezdett tükröként funkcionálni, melyben már halványan körvonalazódott annak az arca, aki a versben („*abban az érinthetetlen térben, hol csak hamut itat és port etet*”) beszél. Ért ott egy mély és tartós tengerélmény, amely erőteljesen meghatározta akkori írásaim tematikáját és motívumait, és egy megrázó veszteség is. Utóbbit, mivel képtelen voltam feldolgozni, évekig magamba temettem, bár bűvópatakként, egy-egy mondatba, képbe rejtve néha felszínre tört nemcsak álmaimban, hanem verseimben is.

Amikor Skóciában egy halászfalucska feletti szerpentin leállósávjából először pillantottam meg a tengert, a sirályok vad rikoltozása közepette valami olyan zabolátlan szabadságérzet és szabadságvágy öntött el, hogy pillanatokig lélegzetet venni sem tudtam, csak szívem örült kalapálása visszhangzott a koponyámban. A felettem köröző madarakhoz hasonlóan legszívesebben én is rádobtam volna magam a kristálytisza levegőre, s csak siklottam volna a végtelen, zöldesszürke víz felett. Ez a szabadságérzet, ez a pulzálás az, amit jó esetben versírás és versolvasás közben ma is érzek.

Én egyébként azok közé tartozom, akikbe az ihlet csak „*látogatóba jár, mint a lidérc a toronyba*”.^{*} Abszolút nincs fölötte hatalmam, jön s megy kedve szerint. Lehet, hogy azért nem tudom irányítani, mert soha nem voltak mély gondolataim, melyeket csiszolt formákba kívántam volna önteni. Sőt, egyáltalán nem szoktak lenni gondolataim, amikor leülök írni; általában fogalmam sincs, miről fog „szólni” a leendő vers, többnyire csak egy kép vagy szó, netán egy rímpár a kiindulási pont. Egyetlen erősségem talán, hogy semmit sem várok tőle, hogy rá merem bízni magam a sodrásra, vigyen, ahová akar. (Furcsa, de nemrég első prózai próbálkozásaimat, néhány mesét is hasonlóképpen írtam meg. Úgy tűnik, pár oldalt elbír ez a módszer, de azt hiszem, nagyobb formátummal már nem boldogulnék.) Írás közben mindig szoktam zenét hallgatni a katalizátorhatás miatt. Felerősíti az érzelmeket, a tudatalattiban zajló folyamatokat, melyekből a vers táplálkozik. A SAUDADE című kötet megírása közben például jó részt fadót hallgattam, meg Michael Nyman instrumentális filmzenéit.

A költővé válás folyamatában nem lebecsülendő a mentor szerepe. Az én mentorom Kárpáti Kamil volt. Olyasféle folyamatos, áldozatos figyelmet kaptam tőle több éven át, amire minden költőtanoncnak szüksége lenne. Kamil minden versemet elolvasta, majd kommentálta, elemezte. Amennyire visszaemlékszem, én inkább ösztönösen, mint az értelmemmel tudtam kiszűrni mondanivalójából a lényegét, azt, ami segített továbblépni. De igen sajátos, törekeny kötődés volt ez közöttünk, hiszen igazából nem ismertük egymást, csak levélben érintkeztünk. Azt hiszem, valójában azok a gondolkodásbeli különbségek robbantották szét a kapcsolatot, melyek éveken át rejtve maradtak, mivel a fő téma kettőnk között mindig a költészet volt, elsősorban az én költészetem, amit én önző módon el is fogadtam.

A húszas éveim közepétől két vezérlőcsillagom Pilinszky és Nemes Nagy lett. Mindkettőjüknek kétszer kellett nekifutnom. (Első ízben még éretlen lehettem hozzájuk, mint annyi más dologhoz is abban az időben.) Az első Pilinszky-vers, melynek kegyet-

* Németh László-idézet Weöres Sándor: A VERS SZÜLETÉSE című írásából

len szépségétől elállt a lélegzetem, a KZ-oratórium egy részlete volt. (Önállóan FABULA címmel is megjelent.) A költészethez egyébként részben esszenciát kedvelő hajlalom vonzott (e hajlam most a prózánál hátránynak, leküzdendő nehézségnek bizonyul), s ezt a töménységre, sűrűsége vágyó vonzalmamat Pilinszky tökéletesen kielégítette. Valószínűleg részben az ő hatásának köszönhetem „istenkereső” periódusomat, azoknak az írásoknak a zömét, melyeket második kötetem tartalmaz.

Nemrég állítottam össze válogatott verseimet, s meglepődve vettem észre, hogy a legkevesebb, mindössze három művet abból a könyvből szemeltem ki. Mintha akkori énemmel tudnék a legkevésbé azonosulni. Ma már alig tudom felidézni magamban azt a Bernini Szent Teréz-szobrához hasonló barokkos elragadtatást, amely ilyen sorokhoz vezetett:

VISSZAADOK MINDENT

*Visszaadok mindent.
Így állok eléd.
Mondd, akarsz-e engem?
Kőként esek beléd, hogy
tükröd megremegjen.*

*Te szelíd irgalmatlan,
ki vagy a mélyben,
örvényeddel vígy haza.
Magasodjon fölém
hajnalod rohanó vízfala.*

*Csillagképek közt úszik hajam.
Hallod-e a szívverésem?
Óriási szobor,
síklom feléd a
kettényúló fényességben.*

Mindössze arra az átmeneti megnyugvásra emlékszem, amit a hit adott; a világegyetem rendjébe és értelmébe vetett érthetetlen bizalom. Később pragmatikusabb lettem, többé már nem az volt a kérdés, hogy van-e isten, hanem az, hogy egy fikció segíthet-e élni. Apám hosszú haldoklása és halála aztán végleg eldöntötte a kérdést. Anyámnak a túlvilágba és egy mindenható lénybe vetett hite, nekem meg a mondatok fájdalomcsillapító hatásába vetett hitem segített.

Nemes Nagy Ágnes mással bűvölt el, mint Pilinszky. A fegyellemmel, a mértéktartással, a hűvös mérlegelés mélyén lobogó csillapíthatatlan indulattal. A hűvös (és elegáns) mérlegelés képességével ugyan csekély mértékben rendelkeztem, de heves és igazságtalanságot nem tűrő természetemnek imponált az érzelmek ilyen való megzabolázása.

A harmincas éveimben erősebben fókuszáltam a kortárs magyar költészetre, különösen a (körülbelüli) korosztályoméra. S a férfi költők mellett valahogy megsaporodtak a nők. Ott volt például Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina, Szabó T. Anna. Rakovszkyban egyszerre érdekelt az ontológiai tematika és a szerepversben rejlő lehetőségek

– bár akkor én még alig beszéltem maszkok mögül. Tóth Krisztinánál a rokonnak érzett melankólia hátterében parázsló visszafojtott szenvedély vonzott, Szabó T. Annánál pedig a részletek pontos és érzékletes rajza. S amit az ember szeret, azt megpróbálja sajátjává tenni. (Bár meglehet, ez is a tyúk meg a tojás esete. Mintha Baudelaire írta volna, hogy azért szeretünk bizonyos dolgokat, mert olyanok, mint mi, olyanok, mint egy rész bennünk. E szerint egy idegen tájban vagy egy másik költő versében is Narkisszoszként magunkhoz vonzódnunk.) Mindenesetre talán mindhármuk hatása megmutatkozik Esős Évszak című versem alábbi részletében:

*„Bármire is gondolsz, fantomfájdalom.
Ahogy semminek se lankad a figyelme.
Kiasott évek mellett magas halom
vár már régóta, céltalanul figyelve.*

*Úszó fogpiszkálók, csikkek, kajszimág.
Egy kihajított keljfeljancsi bukdácsol.
Rozsdás expander, megolvadt műanyag.
Nem tudod abbahagyni, beszélni másról.*

*Elnémíthatatlanul esőzene.
Ennyi pazarló áradást átlegegni!
Talán a lélekút veszendőbb fele.
Lebegj, lebegj, ne jusson eszedbe semmi.”*

A világirodalomból az idő tájt Borges és két lengyel, Szymborska és Czesław Miłosz voltak számomra a leginspirálóbbak. A legfontosabb kétségkívül Borges. A tükrök. Hogy ki az, aki beszél? Kik azok, akik beszélnek bennem? Régen evidensnek tartottam, hogy én beszélek. Most már inkább gondolom azt, hogy minden versemből egy tömegkórus szól egyetlen hangon, mint egy szócsövön át, és ez a kórus az én emlékeimet, érzéseimet használja, hogy meg tudjon szólalni, hogy a felszínre kerülhessen. A Borges költeményeivel való találkozás óta nem tudok egyetlen személyként gondolni arra, aki vagyok. Inkább látom úgy magamat, mint kezükkel egymásba kapaszkodó, végtelen láncot alkotó személyek sorát. A mostani énemhez közelebb állók arcát még felismerem, még emlékszem rájuk, a régebbiek a múlt kódébe vesznek. Részben róluk beszél ez a vers:

VISSZAUTASÍTOTT ÓSANYASÁG

*Minden nap másvalaki néz rám a tükörből,
és soha nem tudhatom, a tegnapi hova lett.
Mert eldöntöttem, gyermektelenül halok meg,
pusztulásra ítélttem milliányi életet.*

*Most vérdíjként kell az ő életüket élnem.
Visszavonhatatlan átok: minden nap más vagyok.
Annyi arc között nem ismerhetek magamra,
belehullt az ósanyagba, mely bennem kavargó.*

*Néhányat megőriztem mégis a tükrök mélyén,
 hogy felidézhessem a lassú virradatban
 állandóan egymásba olvadó, vak arcukat,
 mely egyszerre tünékeny és romolhatatlan.*

Egyszer azt mondtam valakinek, hogy én tulajdonképpen versben gondolkodom. Valójában nem tudom, hogy én gondolkodom-e a versben, vagy a vers gondolkodik helyettem, de abban biztos vagyok, hogy a belső történéseket pontosabban tükrözi, mint bármely napló. Már nem tudom, ki voltam tíz vagy húsz éve, de azok, akik akkor voltam, ott élnek az írásaimban.

Szymborska talán kasszandrai hanghordozása miatt lett fontos nekem. Nem véletlen, hogy az egyik kedvencem a trójai királylányt megszólaltató műve. Némelyek ugyan didaktikusnak vélhetik *VÁLTOZAT* című (Csordás Gábor által fordított) költeményét, de én revelációként éltem meg a vele való találkozást. S milyen szeretetteljes, hétköznapi melegséggel átítatott humora van a *SZERZŐI EST*-nek vagy a *NŐVÉRDICSÉRŐ*-nek! Iriyeltem tőle, mert az én írásaimban beszélőkből mintha hiányozna a humorérzék.

A Czesław Miłosz időskori költeményéből sugárzó rezignált bölcsesség is megfogott. Mint egy fadoénekes, aki mindig egy helyben állva, a végzettel rendületlenül szembenézve énekel. (Ámbár náluk olykor derűsebben.) *DÉLTÁJT* címet viselő versét akárhányszor olvasom, megtölti orromat „*a korzikai nyár gyantailata*” a hegyi fogadó teraszán, ahol „*a levegő végtelenre nőtt a fecskék zivajjától*”. Ugy járok vissza ebbe a versbe, mint egy kedvelt kirándulóhelyre.

Végére értem nagyjából ama költők felsorolásának, akik a legnagyobb hatást tették rám, de végül is nem tudom, hogy szabad volt-e őket a megnevezésükkel kiszakítanom egy sokkal számosabb nevet tartalmazó listából, hiszen hatásuk legfeljebb egy-egy időszakra volt meghatározó, s én milyen jogon címkézem fel velük életem bármely darabkáját? Fontosabbnak tartom azt a tényt, hogy a különféle hatások összeadódtak, így azt, aki lettem, mindegyiküknek köszönhetem – szívesen gondolok rájuk a költői DNS-em forrásaiként.

Eljutottam hát az ötödik kötetemhez. A mitológiához, a maszkokhoz és a tengerhez megint.

Az egykori, ossziáni, hatalmas erőktől duzzadó, ám kissé komor tenger a homéroszi derű otthonában találta meg ellenpontját, ismét bizonyítván, hogy nemcsak más írók, de helyek is meghatározók lehetnek egy költészet alakulása szempontjából.

Görögországban nemcsak egy tájra leltem rá, hanem a mögötte szellemképként de rengő mitológiára is. A gyermekkoromban olvasott történetek egyszerre megfoghatókká váltak, testet öltöttek; számomra az egyik, Krétán látott barlang most már mindörökké az a hely lesz, amely előtt a Kurészek vad fegyvertáncot lejtettek, hogy fegyveik zörgésével nyomják el a csecsemő Zeusz sírását.

S miért lenne az úgynevezett valóság valóságosabb, mint a képzelet? Álombeli, ismeretlenekkel vagy halottainkkal való beszélgetések éppoly meghatározók lehetnek, mint az élőkkel lefolytatottak. A vers is egyfajta virtuális világ, saját tere és ideje van, ahová bárki beléphet. Én néha otthonosabban érzem magam egy-egy versben, mint az életemben.

Ha ételreceptként tekintenek az írásra, az utolsó kötetemmel kapcsolatban a görög szigetek adaléka mellett mindenképp meg kellene említenem Gál Ferenc műveit. Bizarr logikájú mondataiban olyan fűszerre találtam, melyből egy csipetnyit kölcsönvé-

ve felépíthettem a saját Nakonxipánomat. Gondolok itt például A LÉMOSZI LEVELEKBŐL vagy a THÉRA című verseimre, melyekbe most is szívesen járok vissza.

A maszkokat természetesen készen kaptam. Volt, amelyik rögtön lehetetlenül az arcokra simult, amint feltettem, s én úgy éreztem, többet tudok elmondani, ha egy-egy mitológiai alak szájával beszélek, hiszen ezeknek az archetípusoknak rendkívül nagy erejük van arra, hogy azonosulásra és átélésre készítsék mind a költőt, mind az olvasót.

Végül, de nem utolsósorban, talán a legnagyobb hatóerőnek költészetem alakulásában a veszteségeimet tartom. Nemcsak szeretteim, hanem saját lehetséges verzióim elvesztése is ide tartozik. A jövők, melyek sose válhattak múlttá.

ÉVFORDULÓ

*Jó itt. Törülközőt nem adtak és
a fürdő csempéje néhol hiányos,
de az erkély épp arra az öbölre néz,
amelyben elsüllyedt egy régi város.*

*A léggömböt a korlátra kötöttem:
ikertestvére a lenyugvó napnak.
A naplót teleírtam hullámokkal.
Talán az utolsó nap lesz a holnap.*

*Most almát hámoznék neked, ha élnél.
Ha most élnél, s nem egy másik időben.
Remeg a láng, mintha valaki fújná,
az olvadt viasz a kezemre csöppen.*

*Harangok zúgnak a tenger fölött.
Megint úgy terítettem, mintha ketten...
És két gyertyát gyújtottam, mert veled vesztett
az is, aki nélküled nem lehettem.*

A maguk idejében elfojtott érzelmek szerepét nem szándékozom túlbecsülni, de mintha az „*utólagos átélés törvényei*” irányították volna egész felnőttéletemet s vele együtt természetesen versbeli énemét is. Most, hogy ezeket az érzelmeket a SAUDADE verseivel mintha végleg kiírtam (kiírtottam?) volna magamból, az életem magába zárulni látszik.

Kitölt-e egyáltalán bennünket bármi más, mint emlékeink által megkötött érzelmeink? S a tágan értelmezett szenvedély és hit elhalványulása, netán elvesztése vajon törvényszerűen vezet hallgatáshoz? Vagy legalábbis egyfajta költői tetszhalálhoz? Annyi mindenesetre bizonyosnak tűnik, hogy valami véget ért, valami elapadt bennem, és ezzel a verseket tápláló forrás is kiszáradt. Ha egy költő életének legpontosabb memoárja verseinek sora, akkor nincs mit csodálkozni ezen. Hiszen élete és versei határai özszemosódnak, testükkel összenőnek, akár a sziámi ikrek. Kérdés, hogy létezhet-e egyik a másik nélkül.

Tenigl-Takács László

ÉHSÉG

„Egyszer régen, nagyon régen sok szegény ember élt egy faluban. Egy ember kint az udvaron nyáron leült egy székre, és azt mondta: *éhe a szépnek*. Aztán a fia meghallotta, amit az apja mondogatott. Megkérdezte tőle, mit jelent. Az apja meg azt felelte: *éhe kenyérnek, éhe a szónak, éhe a szépnek*. Ezt a fiú nem értette, és azt mondta az apja, hogy ha nagy lesz, akkor ő is megtudja, hogy mit jelent. – Na, ez nagyon jól sikerült, Tanár úr, ezt elküldheti a postára.”

*

Nem írom meg, hol élek, és kikről írok. Nem kaptam rá engedélyt. Szegénység tarolta vidéken tanítók cigány fiataloknak irodalmat. Máskor ők tanítanak engem az irodalomra.

A komor cím ellenére megnyugtató hírem is van. Mifelénk már csak kevesen éheznek. Az éhezés egyfajta kultúra lett. Az volt már a klasszikus szociográfiák korában is. A kevésnek vagy a semminek a beosztása sajátos technikákat fejlesztett ki nemcsak a háztartásokban, hanem a lelkekben is. Ezek a technikák hosszú folyamat által csiszolódtak, mint sok más civilizációs vívmány, eredmény, jelenség.

Tudom, csalódást fogok okozni írással. Az érdeklődők sok esetben szinte *elvárják*, hogy a szegények, a cigányok (a szegény cigányok) éhezzenek. Gyakran kérdeznak: *„Tényleg nincs mit enniük?”* *„De van”* – adom a választ. *„Akkor meg mit akarnak, mi a baj?”*

Az efféle reakciókat általában szó nélkül hagyom. Utólag megnyugtathatok minden, cigány vagy nem cigány honfitársaink ínsége miatt aggódót, hogy hazánk mélyszegénység sújtotta falvaiban igenis éheznek. Mégpedig alkalomadtán annyira, hogy semmiféle enivalója nincs a családnak. Ez azonban csak ritkán derül ki.

Az éhező vagy éhségtől körülölelt ember alkalmazkodik az őt éheztető társadalomhoz, párbeszédet azonban nem folytat vele. Egy méltóságát még megőrző szűkölködőtől nem lehet megkérdezni, hogy mennyit evett, mi hiányzik, mire vágyik. A válasz elutasítás. Ha mégsem, az már az utolsó stáció.

„Éhe a szónak? Azt jelenti, hogy nem beszélnek a gazdagokkal, de egymással igen. Soha nem szóltak nekik. Nincs nekik szép jelenetük az életben. Nincs dicséret. Szeretnének, de nem bírnak beszélni valamiről senkinek, mert talán félnek valamitől. Nincs, aki beszéljen velük, szégyellik, azt akarják, hogy ne csak kiabáljanak rájuk, hanem szép szavakkal lássák el őket az emberek.”

A nélkülözők büszkesége egymás közötti büszkeség. A nem éhezők előtt szégyellik azt, hogy éheznek, leginkább pedig ama nem éhezők előtt, akik megpróbálják ezt az éhséget a világnak megmutatni. Igazuk van. A nyomorúság mutogatása egy nyomorult társadalomban többnyire nem szolidaritást vált ki, még csak nem is rezignációt, hanem türelmetlenséget és agressziót.

Sohasem teszek fel direkt kérdéseket diákjaimnak. Sértené méltóságukat. Úgyis tudják, hogy tudom. Ez a méltóság a nélkülözők vagy a nélkülözés partvonalán egyensúlyozók lelki kultúrája. A beletörődés, a szemérem, a düh és a büszkeség sajátos keve-

réke. Kérdőívvel, statisztikákkal, mélyinterjúkkal nem kutatható. A valóság kimondásához valami áttételes, látszólag semleges közeg kell, ami nem hiteget, nem bántó, és mégis a lélek közelségébe fér. Ilyen lehet az irodalom.

Mindig kikérem tanítványaim engedélyét, ha irodalmi célokra akarom felhasználni munkáikat. Így jártam el az itt közzétett írásművek esetében is. Mindannyian hozzájárultak a publikáláshoz, nevük közlését azonban megtagadták. Kérésükre a helyesírási hibákat is kijavítottam, egy „dolgozat” kivételével, amelynek szerzője ezt kifejezetten kérte, sőt nevét is adta írásához. A tankönyvből szó szerint bemásolt s ezért érdektelen mondatokat is kihagytam. A bűbajos fogalmazási bakik (?) azonban érintetlenül maradtak, úgyhogy eredeti ízükből semmi sem veszett el.

Nyilván sanda voájörködés lenne folytonosan az ínséget megjelenítő irodalmi tartalmakkal bombázni amúgy sem különösképpen boldog sorsú fiatalokat. Általában bohókás, szerelmes tárgyú művekkel dolgozunk. Legutóbb a *Riki-tiki-tévi* aratott nagy sikert, a végén még be is gyakoroltuk a félelmetes, kígyóúzó csatakiáltást: *rik-tik-tiki-tiki-csk!* Egy ízben az *Így irtok tit* is végigröhögték, bár legtöbbjüknek – nem az ő hibájukból – fogalma sem volt arról, hogy Karinthy voltaképpen kit és mit parodizál.

Szeretünk Kosztolányi kapcsán felháborodni („*A köcsög tudatalattian megölte a saját gyerekét!*”) és Shakespeare-en borzongani („*Ledarálta a gyerekeit, bazmeg, és megetette a saját anyjukkal a süteményben!*”). Néha átverem őket. A *Wittman* fiúkat egy alkalommal azzal csúszttattam néhány beavatott kezébe, hogy „kurva rázós” dolgok vannak benne, meg ne mutassák a többieknek. Így aztán kézről kézre járt az osztályban.

A kötelező vagy hangsúlyozottan ajánlott irodalom azonban igencsak bővelkedik a szegénységet, kiszolgáltatottságot ábrázoló művekben. Nemigen lehet (s nem is szabad) ezt a témát kerülni. A fájdalmas, hosszú történeteket általában úgy ússzuk meg, hogy megnézzük az adott filmadaptációt. A *Nyomorultakat* a lányok végigbőgték, a fiúk is csak a végén kezdtek el unatkozni. Szemmel láthatóan jobban érdekelte őket a fegyenctelep s a szereplők megpróbáltatásai, mint a forradalmi és szerelmi bonyodalmak.

Ugyanerre a sorsra jutott a *Twist Olivér* is. A Fagin bűnbarlangjaig tartó cselekményrészt feszült figyelemmel kísérték, s hogy mi történt, hibátlanul vissza tudták mondani. A jámbor Mr. Brownlow-s jeleneteknél hangos ásítások kezdődtek, hiába is próbáltam őket azzal felcsigázni: „Most figyeljetek, olyan izgalmas lesz, mint egy akcióthriller.” Valószínűleg pontosan ugyanolyan jól tudták, mint én, hogy innen kezdve mese, kamu az egész. Éhező árvákkal csak széplelkű regényírók törődnek.

Gyakori szövegértési feladatunk Örkény István *Kenyér* című egypercese. A történet nem túl bonyolult, s telis-tele van a szókincsfejlesztésre alkalmas kifejezésekkel. Az osztályok a szokásos, kötelező unalommal hallgatják végig a történelmi és szómagyarázatokat, s csak a vége felé kezdenek el fülelni. Mikor a novella „szívéhez” érünk, s minden sunyi rávezetés nélkül felteszem nekik a kérdést: „Na, vajon miért marad ott az a kupac morzsa az asztalon?” – az addig legkukább, értetlennek tűnő gyerek is gondolkodás nélkül rávágja a megoldást: „*Azért, mert nem csicskák. Mert van bennük büszkeség.*”

Nem gondolom, hogy nehéz sorsú fiatalok jobban értenék a nélkülözésről szóló irodalmi műveket. *Máshogy* értik. Ezt a *máshogy*ot szívesen meg is mutatják, ha lehetőséget kapnak rá. Ehhez érdemes néha sutba dobni a hagyományos pedagógiai módszereket.

A versek feldolgozásának különféle technikáit alkalmazzuk, melyeket tréfás nevekkel látunk el. Ezeket részben én agyaltam ki, néhányuk diákjaim ötlete volt. Egyik játékunk a „ruhatár”. Ez azt jelenti, hogy képzeletben fel kell öltözni az adott szerző „ru-

hájába”, abban olvasni a művet, majd visszaöltözni a „ruhatárban”, s így reflektálni rá. Az eredmény érdekes, kettős tudatállapot, a versolvasó mintegy „saját magával” ért egyet vagy vitatkozik – utólag.

Tüneményes gondolatok születtek például Petőfi, Kölcsey és Vörösmarty kapcsán.

„A költő dolga, hogy árkon-bokron vezesse a falut a jobb létbe át. Azt szeretem benne, hogy vannak, akik nemesen beképzelten írnak, de ő nem ilyen. Szerintem a vers nem is a lovásról szól, hanem óróla, mert ő is lopott lovat egyszer, és ezt megírta a saját szórakoztatására.”

„A csontváz azt mondta neki, hogy ne epedjen. Törődjön a reformkorral. A másik versben nem volt jó lenni. Meg miért panaszkodik a könyvtárban? Senkinek nem lesz jó abból, hogy verseket írnak a szegények ruhájára.”

A *Tiszta szívvel* régi, mondhatnám, folklorisztikus múltra tekint vissza bizonyos roma értelmiségi körökben. Úgy negyven évvel ezelőtt lovári nyelvre is lefordították. Egy roma mozgalmár barátomtól olyan vélekedést is hallottam már, hogy eredetileg cigány ballada volt, s ezt lopta volna el a költő. Buzgón helyeseltém.

Minden évben elolvastatom, és iratok róla. József Attila esetében a domináns érzés a szolidaritás és a harag. A düh felmerülése arra utal, hogy a szolidaritás nemcsak a szerző felé irányul, hanem a közös sors iránt is. A harag mélyén pedig a költőnek adott tanács is rejlik. Az alábbi reflexiókból azt sejtem, hogy a fiatalok nem *értették* vagy *tudták* a versből áradó érzéseket, hanem oly mértékben magukra öltötték azokat, hogy igencsak kevéssé tudtak visszavetkőzni a „ruhatárban”.

„Értem én. Annyira éhes, hogy még ölni is tudna, de ez veszélyes. A költemény egész a végéig főként éhséget és dühöt tartalmaz.”

„Nagyon rossz érzés lehet az embernek három napot és három éjszakát evés nélkül tölteni. Én megfogom és bedobnom a hozzám legközelebb levő tóba vagy kanálisba az ilyen lúzert. Ellátom egyéb tanáccsal, hogy miképp cselekedjen az elmúlt húsz év után és alatt. Megmondanom neki, hogy ne adja a lelkét az ördögnek, azt mondanám neki, hogy inkább az Istennek adja a szívét és a lelkét. És mielőtt betörne oda, ahova be akarna törni, megtanítanom, hogy egy remek betörési tervet fejlesszen ki, hogy tényleg egy kis kajához jusson, mielőtt éhen hal.”

„Még sosem volt ilyen rossz. Mi mindennap eszünk valamit.”

S végül a szívemhez legközelebb álló:

„Jozsef Attila szegény volt és fiatal. Husz éves korában nem volt apja anyja írja. A vers kétségbesést jellemez. Szomorú mert elhagyta az isten. Nincs enivaló, három napja nem eszik, nincs napszám se. Hogy mi teccik benne: hasonlít az életünk.” (Petrovics Renáta, kislányát egyedül nevelő, 23 esztendőes fiatalasszony.)

A szenvedés, megrendítő szomorúság irodalmi élménye néha tiltakozást vált ki a nélkülözést közletről ismerőből. Gyanítom, ez a tiltakozás nem is a műnek, hanem az azt interpretáló tanárnak szól, akinek éppúgy kiszolgáltatottak, mint az őket megfosztó

társadalomnak. Nem egy esetben történt meg, hogy tanulóm határozottan visszaütötte a témát: „Hagyjuk ezt, unalmas!” „Mit lehet erről még írni?” Ilyenkor nem erőszakoskodom. Az egyik tipikus, József Attilát hárító reakció:

„Nem értem, miért kell nekünk ilyen dolgokat olvasni. Úgyis olyan sok szomorúság van. Nekem mindig jön, hogy sírjak, ha ilyeneket olvasok.”

A fenti mondatot szó szerint hallottam úgy tíz évvel ezelőtt. Közeli, cigány származású ismerősömmel jártunk Iraklionban. Az utazást némi irodalmi felkészítés előzte meg, megnéztük a *Zorbászt*, beszélgettünk könyvekről, történelemről, meg egymás. Szokás szerint borral locsoltuk meg Kazantzakis sírját, elmondtam, azért temették el a város feletti dombon, mert az egyház kitiltotta a temetőből, s elmagyaráztam, mi is az értelme – igencsak József Attilá-s – sírfeliratának: „Nem emlélek semmit, nem félek semmitől, szabad vagyok.” Ekkor ismerősöm valósággal rám támadt: „Eddig jó volt, de minek jöttünk ide! Most jön, hogy sírjak.” Akkor nem értettem, most már tudom, hogy miért.

Rimbaud *Kenyérlesőkje* esetében a feladat a „rágógumi” volt. Ez azt jelenti, mintegy kihúzzuk térben és időben a verset, kigondoljuk, mi történt előtte, utána, s képzeletben kitaláljuk, felépítjük a szereplők gondolatait, sorsát és életét. Főként irodalmi zsánerképek életre keltéséhez alkalmas.

A versre született egyik reflexió szinte hajszálpontosan tükrözi a Max Weber-i elméletet, a halmozók s a halmozásból kirekesztettek viszonytalan viszonyát, a „gazda” és a gyarapodástól megfosztott (cigány vagy nem cigány) történelmi mélységű antagonizmusát.

„Hogy mi jár a pék fejében? Azért énekel, mert hallotta, hogy megint rendeltek vagy 150 kenyert meg 100 zsemlet és kiflit, és üzent a feleségének, hogy ő is jöjjön be dagasztani meg sütni. Meg hogy este elmegy a szomszédhoz, és megbeszéli a jövő évi munkát, hogy mennyi termést fognak elvetni. És hogy mennyi kenyeret adott el, és mennyi pénz jött be az eladott kenyérből. Majd ha elég pénz jön össze, akkor vesz még két hold földet és 4 db tehenet, a fiának meg tudja venni a biciklit és a lányának a játék babát. És hogy mit gondolt az 5 gyerekről? Nem szereti a gyerekeket, ha az ablakban leselkednek, ezért nem is nézett oda.”

Egy másik fogalmazás baljós saját élményt sejtet:

„Hogy mért nézik a péknél a kenyeret? Az úgy volt, hogy beteg volt az anyjuk, és a boltos adott pénzt az orvosra. Nem tudták kifizetni, a boltos meg mondta, hogy akkor dolgozzanak neki egy héten. De ennivalót nem adott nekik, mindig éhesek voltak, amikor hazamentek este, együtt nézték a cipókat.”

Hogy mi legyen a feladat, együtt beszéljük meg. Csak a feltétlenül szükséges mértékig sugalmazok. A továbbgondolás egyik szempontja az volt, vajon mi történik a „kenyerlesés” után. Itt az összes lehetséges verziót felvetettük, még annak eshetőségét is, hogy a jóságos pék bácsi behívja s örökbe fogadja az éhező gyerekeket. Mindenki szabadon választhatott, milyen végkifejlet irányába dolgozza ki a témát. Az eredmény alapján úgy tűnik, osztályomban nemigen támadt dickensi felbuzdulás:

„Mi történik azután. Jött arra mindenki, és csak néztek rájuk, és mondták magukban: itt a sok hülye, és csak tolvajkodni akarnak a szegény péktől, aki naphosszat dolgozik, és tőle akar-

nak lopni. Egy óra múlva odajött egy öreg ember, és ő is ezt gondolta, és egy bottal verni kezdte őket, és a gyerekek elszaladtak, és amikor elment, visszajöttek, és nézték tovább a cipókat, amint sülnék. Arra jött egy rendőr, mert kihívták, elvitte őket a rendőrségre, és elkezdték faggatni őket, és a gyerekek sírtak, de nem törődtek velük, és a végén kimondták az ítéletet, 25 év fegyenctelep [nemrég vettük a Nyomorultakat]. És a gyerekek sírtak, féltek, nem akartak menni, de kellett, muszáj volt.”

Két olvasottabb (= filmnézettebb) diákom ugyancsak szkeptikus prognózisa:

„Tudták, hogy sorstalanságra [kiemelés tőlem] vannak utalva, hiába mennének be, a pék kizavarná őket, hogy mindig ilyen életük lesz, mindig éhezni fognak. El is mentek onnan.”

„Az jár a gyerekek fejében, mennyire éhesek, milyen jó lenne friss kenyeret enni. Belegondoltak, jó lenne, ha valaki örökbe fogadná őket, vagy csak behívná, hogy ne fázzanak meg éjszaka kint a hidegben. Szerintem mind az öt gyerek álmodozni kezdett az illatok és a meleg miatt, de az is lehet, hogy emiatt még rosszabbul érezhették magukat, aztán nem is maradtak ott, mert tudták, hogy ilyen úgysem fog megtörténni velük.”

Végül azért – némi rendőrségi bonyodalommal elegyítve – megnyugtató megoldás is született:

„Úgy ment tovább, hogy odajött a rendőr, és szólt, hogy mi van? A gyerekek meg sugdolóztak, hogy most mit csináljanak. És mondták, hogy csak éhesek, a rendőr meg azt mondta, hogy ő erről nem tehet, és sajnos be kell vinni őket a rendőrségre. Az egyik jobban félt, mint a másik. A rendőr bevitte őket, és leültette mind az ötüket, de nem tudták kihallgatni őket, mert fiatalok voltak. Végül megjelentek a szülők, és ki voltak akadva, hogy mit keresnek a gyerekeik a rendőrségen, és végül hazamentek mind, és egy tál meleg levestel várták őket. Örültek, hogy vége a fagyoskodásnak.”

A történetekből kitűnik, hogy diákjaimnak nincsenek különösebb illúziók a gondoskodó társadalom felől, a helyzetet éppoly pontosan érzik és értik, mint a költő. Ami legalább ennyire figyelemre méltó, hogy a legtöbben (önkéntelenül) saját élményt is társítottak a vershez, holott ez nem volt feladat, még említését is gondosan kerültem. Úgy vélem, egyikük sem állt még koplalástól csillogó szemmel a pékség előtt, azt viszont a legtöbbjük átélte már, milyen érzés éhesen az otthon sült kenyérré, aznap megkeresett étellel hazaérkező családtagra várni. Ugyanígy sokatmondó a zord hatóság ismételt felbukkanása a vers imaginárius terében. Ez, alkalomadtán, külön tanulmány témája lehetne.

*

Most jöhetnének az úgynevezett nagy szavak. Sajnos nemigen bővelkedem bennük. A megoldást mindarra, amit írásom felvet, ugyanúgy nem tudom, mint ahogy gyerekeim sem. Annyi telik tőlem, hogy legalább együtt nem tudjuk még egy darabig.

Az iskolában kapunk reggelit, ebédet, olykor meghívunk születésnapra, keresztelőre, s eddig még mindig akadt ennivaló az asztalon. Közben sokat beszélgetünk. Megértjük, mitől szép a vers, miért unalmas a novella, s hogy az „unalmas” szó gyakran azt jelenti: „fájdalmas ez, nehéz, ne feszegessük”. Lassan tanulnak, lassan tanulok én is.

És vannak „születő hitek”:

„Ezt a verset biztos, hogy Ady Endre írta. A nyomorból próbál kitörni, amiben élt. Álmodozott, mint korábban a libasültet. Mindent megtett volna, hogy vágyai teljesüljenek. Ez a születő hit benne. De a bamba társak nem hagyták. Nekem nagyon bejön a vers. Rágondolok a versre, és a homályból szép emlékek jönnek elő.”

De ez már egy másik történet.

Ágai Ágnes

SOROK EGYMÁS ALATT

Belépett,
aztán észrevétlen kilépett,
majd vissza.
Az életem légtérét használta.

Csak félig,
vagy még úgysem,
de majdnem egészen.
Ingajarat. Máternoster.
Az érzelmek le s föl lifteznek.
Jelezze kérem, ha ki akar szállni.
Megnyomom a gombot.
Nem működik.

Csupán az ujjak értek össze.
Mint a freskón.
Az ujjhegyen az idegvégződés.
Ott kezdődik minden:
A Teremtés és az elhantolás.

Egy csepp hiányzott,
hogy minden tetőzzön és beteljen.
Egy csepp a színültighez.
A pohár ott maradt az asztalon.
Üres volt vagy tele?
Ki mondja meg?
Senki se látta.

Bújj, bújj, zöld ág,
nincs levelecske,
csengő szól a kapu alatt,
hiába is szólna,
ne bújhatok benne!